

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ליסוד הערבי שבדיבור הישראלי

נוסף על המלים ועל צירופי הלשון, שחדרו אל העברית מן הערבית בימי הביניים, ועל אלה שהוחדרו אליה עם תחיית העברית והם מקובלים היום רשמית², קיים בדיבור הישראלי יסוד ערבי אחר, השייך ברובו ללשון חבלתי רשמית. מקצתו הוא רכושם של כלל הדוברים עברית מלידה או מגיל רך, ומקצתו — של חוגים מסוימים בלבד. להלן רשימה חלקית

1. מפני פייטנים ושופכי שיח" (מתוך החומר שבמכון לחקר השירה העברית), לשוננו לעם" מ"ה—מ"ו, מ"ט, נ'.
2. רשימה שלמה שלמה למדי אפסר למצוא אצל י' אבינרי, כיבושי העברית בדורנו", ספרית מועלים, מרחביה, 1946, פרק 18, "השמעת הערבית", עמ' 81—86.

של מלים וצירופים, הבאים ממקור ערבי והשגורים במי רוב בני הארץ.

החומר הלשוני, כעברי כערבי, מובא בתעתיק פֿונימאטי; הצורות העבריות ניתנות צִמְּי אחת מצורות ההיגוי השכיחות ביותר בין ילידי הארץ, תעתיקן של הצורות הערביות המקוריות מבוסס על הלהג הירושלמי, אלא שלפעמים נביא גם צורות

1. בתעתיק הפֿונימאטי אין מבחינים אלא באותם יסודות הגאיים, העשויים להבדיל מלה אחת מחברתה בלשון הנדונה. כך נציין בהיגוי הערבי את אורך התנועה (סימנו — נקודתיים אחרי התנועה); אך לא את הטעם, ואילו בהיגוי העבריי־הישראלי נציין את הטעם ולא את אורך התנועה. לגבי העברית יצוין הגה ז' אחד ויחיד, שהרי האפשרויות השונות, הקיימות אצלנו להיגוי הגה זה, אינן משמשות הבחנה בין מלה למלה אחרת; ואילו בערבית נבדיל בין ז', מנהגה בעזרת קצה־הלשון הקדמי וגב־חשיניים, ובין הגה, המנהגה בעזרת קצה־הלשון האחורי וענבל החך (נצינו באות g): gazaile, „איילה, נערה נאה“, כנגד razaile, „רוע־לב, רשעות“. התעתיק, שנשתמש בו לגבי ההיגוי העברי, אינו, לאמיתו של דבר, פֿונימאטי אלא בקירוב. לשם קביעת תעתיק מדויק יותר דרוש ניתוח פֿונימאטי מפורט וקסדני של ההיגוי הישראלי. ניתוח כזה טרם הופיע, אבל מובטח הוא לנו בספרו של ח"ב ריון, „העברית שלנו“, העומד להופיע בחוצות „עם עובד“. ניתוח פֿונימאטי קצר ניתן בספרו של ריון, „שיחות על לשון והיסטוריה“ (חל אביב, הוצ' ציציק, תשי"ד), עמ' 78 ואילך.

[בתעתיק המלים, הבאות במאמר זה, חובאו כמה סימנים להגאים, שמקצתם מוסברים כזה: c — ההגה צ; q — ההגה ק הערבי; χ — ההגה כ, המביע גם את האות ח בהגייה הרווחת בישראל; h — ה ערבי; i — ה ערבי, s — ש; c̣ — ההגה צ' (ch האנגלית); s — ה ערבי; j — ההגה ג' הערבי; g — ג רגיל; g̣ — ע ערבי (דומה ל-r צרפתי); d — ד ערבי (כמו h then).]

ממילוננו של אבן-שושן. אחר רשימת המלים תבוא סקירה על סגולותיו של היסוד הערבי בדיבור העבריישראלי.

א. מאכלים

sábre, ר' sábres. צמח קוצני, בשרני, בעל גבעולים עבים דמויי עלים; פריו של אותו צמח, כינוי למי שנוגד בארץ-ישראל. — קשה לקבוע, אם צורת היחיד נלקחה משם היחידה הערבי sabra, שאינו מוסב אלא על הצמח עצמו, או אם נלקחה מן הצורה הקיבוצית sabr, המוסבה גם על הפרי, ואז יש לתנ"ת, שתנועת הסיומת (e) של היחיד נגזרה מן הריבוי sábres. הריבוי עצמו מראה, כי מלה זו הגיעה לעברית דרך היידיש. אך אין זה זמן הנמנע, כי הגיעה המלה דרך הספאניולית, המשתמשת אף היא בסיומת ריבוי דומה. המלה cábar (או çabár) משמשת, כנראה, מעין מזיגה בין הצורה בעלת המוצא הערבי ובין הצורה שהוצעה רשמית. תינו צבר, (הזתה בהגייתה עם המלה "צוואר"); ריבוייה: cábarim.

fistúk, ר' fistúkes או fistúkím או fistukím (היחיד נדיר), בלשן. — בערבית fusduq; לסיומת הריבוי, ראה לעיל. מן ההטעמה שבהברה השנייה ומטיבה של התנועה הראשונה מתקבל רושם, שמלה זו נלקחה מצורתה התורכית fistik, אולי דרך הספאניולית. היא הולכת ונדחקת יותר ויותר ע"י תחליפה העברי "בוטן, בוטנים".

mísmis, פרי עץ ממשפחת הוורדנים. — בערבית

mišmiš הוא שם קיבוצי, ובעברית משמשת המלה חן לקיבוצי והן ליחיד. ריבוייה: mišmišim.

faláfel, מין מאכל מפולפל וחריף. — בערבית faláfil משמשת באותה הוראה; במקורה, הריהי ריבוי של faláfil, פלפל. ובעברית היא באה בהוראה של יחיד או של קיבוצי בלבד. הריבוי: faláfelim. מלת זו משמשת בפי רבים גם לציון סימני הדרגות הצבאיות מרב-סרן ומעלה, שצורתם מעוגלת, ושהיו בתחילת הוספתם בצבע צהוב.

ḫína שומשמין מקולפים וטחונים חדק, שמוציאים מהם שמן משובח. — בערבית ḫil:ne בלהגים רבים גם ḫil:ni. את החלפתה של התנועה הסופית בעברית יש ליחס להידמות אל הסיומת הנקבית העברית הרגילה, או לכתיב העברי, או לשניהם.

ḫúmus מאכל העשוי מקמצה, צמח שדה ממשפחת הקטניות; אותו צמח עצמו. — בערבית: hummus. לעתים שומרים דוברי העברית על הכפלת ההגה m כבמקור. ḫása ירק גינה ממשפחת המורכבים, המשמש בעיקר למיני סלטים (lactuca). — אמנם זוהי מלה ממוצא ארמי, המופיעה כבר בספרות הרבנית, אך ההיגוי ב-ḫ אפילו בפי דוברים המבחינים בין ḫ ל-h¹, ואולי גם החסעמה המלעילית — מורים על השפעתה הברורה של הערבית ḫass(a), שאף היא מן הארמית.

1. [כלומר בין כ רסה ובין ח].

ב. ארץ-ישראל וחוראי חייה.

xamsin, תופעה מטיאורולוגית ידועה, המתבטאת בדרך כלל בחום וביובש והמלווה לעתים ברוח קדים. — המלה אינה בשימוש בערבית המקומית, אלא מוצאת ממצרים; שם משמשת המלה *xamsin*, "חמישים", קיצור הביטוי "רוחות החמישים", הנקראות בשם זה, כפי הנראה, על שם תקופת השנה שבה הן נושבות. היינו, ימות החמישים שבין חג תספחא ובין חג השבועות של הקופטים. ערביי א"י אינם קוראים לתופעה זו בשם מיוחד, אף על פי שלכפריים ידועה היטב רוח הקדים, ה-*sarqi:ye*, שאולץ קשורה קשר כלשהו לתופעה זו; וראה א"י ברוור, "ארץ ישראל", עמ' 213, וכן ח' קבלן, "פולקלור ורעות רוח: החמסין" ("משא", גיליון 35), רובם של אלה מדוברי העברית, המבחינים בהיגוי בין *h* ל-*h*, הוגים מלה זו ב-*h*, היינו לפי הכתיב העברי. דבר זה אין בו פלא, שהרי לא נלמדה המלה מפי הערבים. ע"י לעומת זאת בנאמר לעניין "חסה" לעיל. המלה "ערב", שהוכנסה לשימוש בהוראה זו בשנת 1952, עדיין אינה שגורה בעברית כאחותה הנ"ל.

kafia, צעיף לראש, כיסוי ראשם הטיפוסי של הכפריים הערביים ושל הבדווים. — גם מלה זו אינה בשימוש, לפי מיטב ידיעותיי, בין ערביי הארץ, וכנראה הובאה ממקור שבכתב, שכן היא מרבה לתופיע בסיפורי מסעות של אירופיים; היא מצוייה בלהגים ערביים אחדים מחוץ לתחומי א"י (מוצאה לא-ערבי, כנראה איטלקי או לטיני).

בצורת kaffi:ye, kuffi:ye וכיו"ב. בארץ אומרים על פי-הרוב
 haffi: ובין בדווי הנגב mandil.
 grus עשר פרוטות. — קשה לקבוע, אם הגיעה מלה
 זו דרך צורתה התורכית kuru: או דרך הריבוי הערבי
 grus^v. ולפי ההיגוי הבדווי grus^v. בתורכית משמשת
 הצורה הנ"ל ליחיד. כבעברית. כן קשה לדעת על שום מה
 הוגים דוברי העברית מלה זו ב־g: הרי אין זה מתקבל על
 הדעת. שלקחו מן הבדווים דווקא; ייתכן שהייתה קיימת
 במקור התורכי או הערבי איזו וריאנטה ב־g^v, ועי' nagle להלן.
 débka ריקוד עממי חדומה לריקוד הנקרא בערבית
 (dabke¹). — החלפת התנועה הראשונה אין בה כדי להפתיע.
 שכן ה־a הערבית קרובה מאוד ל־e העברית הפתוחה;
 להחלפת הסיומת, ע' לעיל txina.

finján קומקום שבו עושים קפה תורכי. — מלה זו
 ידועה בעיקר לבני תנועות הנוער, חברי פלמ"ח לשעבר
 וכו', אך היא התפשטה מעבר לחוג זה, וקשורה היא בשתיית
 קפה ליד המדורה. בערבית finja:n פירושו "ספל", ואילו
 קומקום הקפה נקרא בשמות אחרים. פירושה המקורי של
 מלה זו ידוע גם לדוברי עברית רבים.

nagle סיבוב. — גם מלה זו קשורה בהוואי של שתיית

1. לא ברור, על שום מה ציין אבן-שושן מלה זו בסימן המיועד.
 לדבריו רק למלים הבינלאומיות המובהקות שעם שימושן הרב בלשון
 בימינו עדיין לא התערו כליל בלשון, וייתכן גם כי יידחו ביום-מן הימים
 פ"י תחליף עברי-מקורי... (עמ' י"ג, כרך א). שאר מלים שמוצאן ערבי
 כגון "חמסין", "סלאפל", "סחינה" — לא צוינו בסימן זה.

חִקְמָה לִיד חֲמֻדָּהּ, וּמִטְבֵּר שֶׁלֹּא חֲרָגָה תִּרְבֶּה מִמִּסְגֶּרֶת
הַמְּקֻרְבִּים לַתְּנוּעוֹת הַנוֹעֵר וּלְמַחְתָּרָה בְּשַׁעְתָּהּ. בְּעֶרְבִית
מִשְׁמֶשֶׁת *naqla* וּבִלְחָגִים אַחֲרִים שֶׁל אִי *naqla* או *magle*.
לְאוֹתָהּ חֲרָאָה. מִעֲנִיין הַחֲגָה *g* שֶׁאֵנוּ מוֹצְאִים בָּהּ, שֶׁהִיא
רֹב לְחָגִי חֲאֲרָץ הוֹגִים או *q* או ' (אֲלִיף), אֵף עַל פִּי שֶׁהַבְּדוּיִם
הוֹגִים *g*. קֶשֶׁה לִּימָר, עַל שׁוֹם מָה לּוֹבֶשֶׁת מִלֶּה זֶה צוּרָה
בְּדוּוֹיִת (או חֲרָאֲנִית) דּוּוקָא. יִיתְכֵּן שֶׁמִּלֶּה זֶה נִשְׁמָעָה
לְרֵאשׁוֹנָה מִבְּדוּוֹיִם, בְּדוּוֹיִם-לְמַחְצָה או פִּלְאֲחִים מִן תְּגִלִּיל
הָעֲלִיוֹן, שֶׁקֶצֶתָם אֵף הֵם הוֹגִים אוֹתָהּ בִּ-*g*, או שֶׁהִיִּיתָ זֶה
נוֹחָה יוֹתֵר לְדוֹכֵר הָעֵבְרִי מֵאֲשֶׁר הִ-*q* או הִ-'; זֶה הַאֲחֵרונה
אֵינָה יְדוּעָה לוֹ כִּלְל בַּמִּצָּב כּוֹחַ, הֵיינו לִפְנֵי עֵיצוֹר אַחֵר.

ḥizbāt, מַעֲשֶׂה שֶׁהִיא או שֶׁלֹּא הִיא, הַלּוֹבֶשׂ צוּרָה
סִיפּוּרִית וְהַנִּמְסָר בְּסִגְנוֹן מִיּוֹחַד; גַּם סִיפּוּר בְּדוּי סֵתֵם. — אֵף
בִּיטוּי זֶה קֶשֶׁר בַּהוּאִי הַמְּדוּרָה. בְּעֶרְבִית *kizbat* פִּירוּשׁוֹ
„שְׂקִירִים” (בְּרִיבּוּי) סֵתֵם, וְצוּרָתָהּ שֶׁל מִלֶּה זֶה בְּפִי כְּפִרְיִי מִרְכּוֹ
אִי וּבְפִי בְּדוּוֹי חֲצוֹן הִיא *ḥidbat*. יֵשׁ גַּם דּוֹכְרֵי עֵבְרִית
הַאֲמֵרִים *kizbāt*, אֵךְ הַצּוּרָה הַרִאשׁוֹנָה הִיא הַנְּפוּצָה בֵּין כָּל
הַדּוֹכְרִים, וְאֵף יִצְרָה אֶת הַפּוּעֵל *ḥecazbét*, וְאֵת הַשֵּׁם
ḥecizbátnik. הַ„צִיזְבָּאטִים”, שֶׁהֵיוּ חֲבֵרֵי הַפְּלִמָּה מִסְּפָרִים מִסְּבִיב
לְמִדּוּרָה, יִצְאוּ לָחֶם מוֹנִיטִין, וְקִיִּימִים כִּמָּה אֲנָשִׁים, הִידוּעִים

1. [בְּפִי מְדַעֲלִי הַחֻבְלָה שְׂגוּרָה „נִגְלָה” בַּחֲרָאֵת מִטְעֵן הַמּוֹבֵל בְּבֵת
אַחַת. רֵאָה „הַעֲבֻדָּה בֵּים הַמֶּלֶךְ” — „לְשׁוֹנֵנוּ לֵעָם” בַּ„חֲאֲרָץ” כִּי בְּשֶׁבֶט תִּשְׁׁוּ.
וְאִמְשֵׁר שִׁמְשֵׁי הַמְּדַעֲלִים הַחֲרָאֲנִיִּים, שֶׁהֵיוּ מְרֻבִּים בַּמִּקְצוֹעַ הַחֻבְלָה, נִתְקַבְּלָה
„נִגְלָה” בִּ-*g*. — עִ”א.]

ברבים כמספרי צ'יובאטים בחסד. והמציגים את אמנותם
לעתים מזומנות. המלה „קֶנֶב“ חולכת ומחליפה את ה„צ'יובאט“.
ומכאן גוון חדש למלה עברית זו: לא שקר סתם, כי אם
סיפור מסוג מסוים. היכול להיות גם מעשה שהיה. עי' למשל
„ילקוט הכוזבים“ המופיע ב„משא“ והמכיל סיפורים מסוג זה.
הערוכים ע"י חיים (חסר) ודן (בן-אמוץ), והשווה את הפסוק
הבא בשירו של חיים גורי, „בכינוס הרביעי“:

הב לנו את אתמולנו שאבד

את המלים העתיקות והטובות

את כל האגדות והכוזבים... 2

šabrie, סכין גדול או פגיון ערבי. — בערבית: šabrie
(מן šibr, מידת האורך הקרויה „זרת“), ובפי קצת דוברי
עברית אף šiber, בריבוי — šiberim.

muxtar, ראש כפר ערבי, בקיבוצים בתקופת המנדט
האחראי כלפי השלטונות, ומכאן גם: חבר המשק הממונה על
ענייני ביטחון ועל יחסים עם הערבים. — בערבית: muxtar
„ראש כפר“ (מילולית: „נבחר“). הריבוי muxtarim, בהטעמת
מלעיל, יכול לשמש דוגמה נאה לתפקידו המבחין של הטעם
בעברית הישראלית: muxtarim, מלרע, פירושו „אנשים
שחותרו“; השווה גם txina (עמ' 9 לעיל) לעומת txina
„טחינה, פעולת הטוחן“.

1. הסיפורים קובצו ויופיעו בקרוב בספר בחוצאת „משא“.

2. [השווה גם את המתגם העברי מימי הביניים „מיטב השיר

כוזב“ — מ"מ.]

bārel. אדם קר מזג; טומטום; במשקים: אדם שאינו
 להוט אחר מציאת בת-זוג. — מן הערבית baḡl, "פרד", שהרי
 הפרד עקר הוא. שימושה מצומצם. כנראה, לחוגי בני המשקים
 או לבני משקים מסוימים; יש שמשתמשים בה כבמלה
 נרדפת ל-bared, "קר", ערבית: ba:rid. שים לב לעובדה,
 שבמקור הערבי נבדלות שתי מלים אלה לא רק ע"י החגה
 הסופי שלהן, אלא גם ע"י אורך התנועות וע"י שוני מהותי
 בעיצור השני שבהן (g̃ כנגד z), ואילו בהיגוי העברי-
 ישראלי אין גלגוליהן נבדלים אלא ע"י העיצור הסופי (d —
 l). שכן אין בו בהיגוי זה שני מיני z, ולא שתי דרגות אורך
 של תנועות; וע' הערה בע' 7 לעיל.